

Giedrius Subačius

Lietuvių kalbos institutas,
University of Illinois at Chicago

Simonas Daukantas – Motiejaus Valančiaus raštininkas

Motiejus Valančius 1853 metais Vilniuje, Abraomo Dvorčiaus spaustuvėje, išleido knygą *ŽIWATAS JEZAUS KRISTAUS. WIESZPATIES MUSU. ARBA ISTORIJE NAUJOJE ISTATIMA*¹. Lietuvos bibliografijoje nurodyta, kad Lietuvos mokslų akademijos bibliotekoje (LMAB) yra išlikęs ir originalus šio leidinio rankraštis². Pastaruoju metu rankraštį tyrinėjo Zita Medišauskienė, ji atkreipė dėmesį į kai kurias vietas, buvusias išbrauktas ir nepatekusias į spausdinamą knygą dėl cenzūros priekabių³. Ji net paskelbė fotografuotų rankraščio puslapių⁴, tačiau nenurodė, kad rankraštis iš tikrųjų parašytas ne Valančiaus rašysena.

Vien pasklaidžius rankraštį darosi akivaizdu, kad paties Valančiaus ranka parašytas tik antraštinis puslapis, dviejų puslapių „Prakałba“ ir „Rodikle“ (*VaŽR* 1, 3–4, 283–289). Didžiausioji rankraščio dalis, iš viso apie 234 puslapiai, parašyta kito žmogaus – Simono Daukanto – rašysena (p. 5–106 ir 151–282). Valančius tekstą tik nemažai taisęs. Taip pat matyti, kad dar vienas 44 puslapių pluoštas (p. 107–151) perrašytas kol kas neidentifikuotu braižu.

Pastebėjus, kad šitas rankraštis rašytas ne Valančiaus ranka, kad tai iš esmės Daukanto rankraštis, nors ir pasirašytas Motiejaus Valančiaus pavarde, atsirado poreikis nustatyti individualų Valančiaus ir Daukanto santykį su šiuo tekstu. Tai leistų toliau tikslinti, pildyti jau žinomus duomenis apie Daukanto ir Valančiaus

1 [Motiejus Valančius,] *ŽIWATAS JEZAUS KRISTAUS. WIESZPATIES MUSU. ARBA ISTORIJE NAUJOJE ISTATIMA, ISZSPAUSTA WILNIUJ, SPAUSTUWIEJ A. DWORCZIAUS, 1853* (toliau – *VaŽS*).

2 [Motiejus Valančius,] *ŽIWATAS JEZAUS KRISTAUS. Wieszpatics musu. arba Istorije Naujoje Istatima, išspausta Wilniuj Spaustuwiej N. N. 1853* (rankraštis saugomas LMAB, sign.: f. 18 – 57; toliau – *VaŽR*).

3 Zita Medišauskienė, „Lietuviškų knygų cenzūravimas (XIX amžiaus ketvirtasis–septintasis dešimtmečiai)“, *Lt* 2, 1996, 59, 60.

4 Zita Medišauskienė, „Lietuviška knyga carinės cenzūros brūzgynuose (XIX a. pirmoji pusė)“, *Knygotyra* 25(32), 1998^a, 321; Zita Medišauskienė, *Rusijos cenzūra XIX a. viduryje*, Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 1998^b, 241, 244.

72
 Winau Kunigajgortis atėjes p̄ri milausē 1844. su
 nusi xiaminimu meli xē iwant atgibiti jo nusi-
 nej mirusa, dukteri. J̄ganitojas noriedamas is t̄an
 stebukta padariti, su didi xmoniu eje i namus ku-
 negajkorte. Tarp xmoniu su J̄ganitoju ejnamius
 buwa wienu sergaczi ni dwilekas metu motruis-
 kie, kuwi tejp̄ sau is dieje, bili liklaj darili tieje
 krasita ruba 1844, tujau is xgiorio. Taki kadie-
 ma padariusi spaudies p̄ri J̄ganitojau, is darili-
 tieje jo ruba. Tare J̄pus mokilimms sawas kas mo-
 nes darili tieje. O. S. Petras atsakie: Wiis xpati mines
 is xwisur spaudas is stumda mums, o tu ktausi
 kas darili tieje. Atsakie 1844. asz jutau gali bej is-
 maner is xejnant. O atsigręp̄es ant motruis xkie-
 sakie, tarich willb duklie tiki imas tawa sawi
 swejku padare, kajprozi su lig tuo kaste motruis-
 kie is xgije.
 Atėjes. Milausis 1844 i namus kunegajkorte
 atrada xhudine is wam xdinikus sukanklini kajs

1 pav. VaŽR 72: Daukanto rašytame tekste Valančius įterpė žodį *mini*;
 Daukantui netipiška hiperafrikata *sergaczi*;
 LMAB, sign.: f. 18 – 57. Fot. Virginija Valuckienė

bendradarbiavimo pobūdį tais 1850–1855 metais, kai Valančiaus globojamas ir remiamas Daukantas gyveno Varniuose.

Pirmiausia kyla klausimas, ar tai tikrai paties Valančiaus darbas, Daukanto tik nurašytas, ir ar kartais negalima jo laikyti Daukanto kūrinium. Valančiaus ranka parašytoje pratarmėje aiškiai tvirtinama, kad „Noriedamas tada aweles sawa juoba apszwiefti, parašziau tą kningą [...]. Rafziau Warniusi 1853. metusi. Motiejus Wołonczewskis Wiskupas“ (VaŽR 3–4).

Visų pirma atkreiptinas dėmesys į Valančiaus taisymus. Ryškiau jis koregavo Daukanto rašytą tekstą šiose vietose: p. 5, 12, 14, 15, 25, 27, 28, 31, 34, 37, 38, 39,

didi mini žmoniu eje i namus kunegajkszte. Tarp žmoniu su Iszganitoju ejaancziu, buwa wiena sergaczi nu dwilekas metu motriszkie, kuri tejp sau isidieje, bili tiktaj dasilitiechio kraszta ruba JEZAUS, tujau iszgiechio. Toki žadieimā padariusi spaudies pri Iszganitojaus ir dasilitieje jo ruba. Tare JEZUS mokitinems sawa: Kas manęs dasilitieje? O. S. Petras atsakie: Wieszpatie mines isz wisur spaudas ir stumda mumis, o tu klausi kas dasilitieje? Atsakie JEZUS: asz jutau galibej isz manes iszejnant. O atsigrėzes ant motriszkies sokie, turiek wilti duktie tikieimas tawa tawę swejku padarė, kajpogi su lig tuo kartu motriszkie iszgije.

Atejes Milausis JEZUS i namus kunegajkszte atrada budinę ir wamzdinikus su kanlinikajs beradojent. Kurius iszwides JEZUS tare, atstokiet ir ejkiet laukon, nes nenumire mergajeze bet miegt. Nekurij gieraj žinodamis jogiej numire, juokies isz Wieszpaties JEZAUS. O szis minej iszejus nutwieres numirusej mergajezej už ranką tujau prikiele ję isz numirusiu. O garsmas to Wieszpaties darba, paskida po wisą Židu žiamę.

2 pav. VaŽS 60: vieta, maždaug atitinkanti VaŽR 72, kur Valančius buvo įterpęs *mini*; čia yra ir Daukantui netipiška hiperafrikata *sergaczi*;
LMAB, sign.: LK 19 / 79, Inv. Nr. 7721 / 649227. Fot. Virginija Valuckienė

40, 47, 48, 50, 53, 54, 56, 58, 61, 62, 69, 70, 72, 73, 74, 77, 81, 82, 85, 86, 90, 94, 95, 153, 154, 156, 157, 158, 166, 180, 198, 203, 205, 207, 214, 216, 217, 218, 222, 224, 225, 232, 241, 245, 252, 253, 256, 265, 267, 278. Taisymų ir korekcijų esama vos ne kas kelintame puslapyje, tad matyti, jog Valančius perskaitė visą Daukanto perrašytą rankraštį, pataisė, kas ir kur jam atrodė reikalinga. Elgėsi kaip su savo paties darbu.

Taisymų būta įvairių. Kai kurie rodo Valančių taisyus Daukanto klaidą. Pavyzdžiui, Daukantui (Da) pasitaikė praleisti kokį žodį – *su didi žmoniu eje* 72, o Valančiaus (Va) ištaisyta *su didi mini žmoniu eje* (plg. 1 ir 2 pav.). Panašiai

Da szwentomis dienomis ipatingaj turem gieraj ir gielbieti artimą 85, o Va szwentomis dienomis ipatingaj turem gieraj *dariti* ir gielbieti artimą. Šios klaidos liudija, kad Daukantas tik nurašinėjo, o ne kūrė savarankišką tekstą.

Taip pat būdinga nurašinėjimo klaida yra kokio nors žodžio ar teksto atkarpos netyčinis pakartojimas, vadinamoji ditografija⁵. Pavyzdžiui, Da *wiena wiena motriszkie* 81, Va *wiena <wiena>*⁶ *motriszkie*; Da *Jej tada asz Wieszpatiu. Jei tada asz Wieszpatiu ir mokitoju budamas* 154, Va *<Jej tada asz Wieszpatiu.> Jei tada asz Wieszpatiu ir mokitoju budamas*; Da *nuwiłka nuwiłka Wieszpaties wisus drabużius* 207, Va *nuwiłka <nuwiłka> Wieszpaties wisus drabużius*. Vienas pavyzdys net leidžia atkurti buvusio originalaus juodraščio, nuo kurio nurašinėjo Daukantas, vienos eilutės ilgumą ir formą. Daukantas parašęs: *kielies giwas ir iszeje garbingaj isz graba. Tujaus suwirpieje ir iszeje garbingaj isz graba. Tujaus suwirpieje žiame, nes Aniołas Diewa nużengie* 252–253; Valančius vieną sakinį išbraukęs: *kielies giwas ir iszeje garbingaj isz graba. <Tujaus suwirpieje ir iszeje garbingaj isz graba.> Tujaus suwirpieje žiame, nes Aniołas Diewa nużengie*. Juodraščio eilutės šioje vietoje tegalėjo būti taip išsidėsčiusios:

[...] *kielies giwas/
ir iszeje garbingaj isz graba. Tujaus suwirpieje/
žiame, nes Aniołas Diewa nużengie [...]*

Tik taip galima paaiškinti Daukanto klaidą – susipainiojęs turėjo netyčia nurašyti tą pačią eilutę antrą kartą. Toks bent vienos ištisos juodraščio eilutės rekonstravimas leidžia šį tą spręsti ir apie jo pobūdį. Toje eilutėje buvo 48 ženklai (su tarpeliais). Daukanto nuoraše eilutės yra paprastai iš 40–45 ženklų, tad kiek trumpesnės nei originale. Vadinas, originalas buvo arba rašytas ant platesnio formato popieriaus, arba glaustesne rašysena (nuorašo popierius yra tradicinio sąsiuvinio formato). Šiaip jau Valančiaus rašysena ir yra glaustesnė už Daukanto.

Yra ir daugiau tikėtinų Daukanto nurašinėjimo klaidelių, bet jų Valančius, skaitydamas nuorašą, nepastebėjo. Pavyzdžiui, Da *nes JEZUSUS Kristusuj užgimus* 32 (spaudinyje klaida jau ištaisyta: *nes JEZUSUJ Kristusuj užgimus VaŽS* 28); Da *Jr tejp dalej mita* 37 (spaudinyje pataisyta: *Ir tejp dajlej mita VaŽS* 32); Da *isz naujej pardutu [pardurtu – G. S.] koju ir ranku Jo tek cziurkszliu szwencziausis kraujas* 225 (spaudinyje *VaŽS* liko nepataisyta: *isz naujej pardutu koju ir ranku Jo tek cziurkszliu szwencziausis kraujas* 215). Ir šie netikslumai liudija, kad Daukantas tik nurašinėjo, o ne kūrė tekstą tuo metu, kai rašė.

Toliau reikia stengtis nustatyti, ar Daukantas nurašinėjo buvusį savo paties, ar Valančiaus juodrašį. Kitaip sakant, svarbu išsiaiškinti, kam gi skirtina pirminio

5 Plg. Брюс М. Мецгер, *Текстология Нового Завета. Рукописная традиция, возникновение искажений и реконструкция оригинала*, Москва: Библейско-Богословский институт св. апостола Андрея, 1996, 185.

6 Čia ir toliau tokios formos smailieji skliaustai rodo išbrauktą tekstą.

originalo (tad ir apskritai knygos teksto) autorystė, verifikuoti, ar Valančius tikrai pasirašė savo paties tekstą (Daukantas taip pat yra parengęs maldaknygę, tad negalima automatiškai atmesti jo autorystės galimybes). Išsiaiškinti šitokią problemą gali padėti abiejų autorių grafikos, fonetikos, morfologijos lyčių palyginimas. Tiesa, Daukantas tuo metu, apie 1853-uosius, kada turbūt rašė ir *Didįjį lenkų–lietuvių kalbų žodyną*⁷, buvo gerokai supaprastinęs savo rašybą ir priartinęs ją prie valančiškos. Valančius pats 1848 metais pagyrė Daukantą už tą kalbos paprastinimą: „daėjo į mano rankas du egzemplioriai kniūtės apie iszdėrbimą tabako ir apinių – paraszytos nesulygintinai lengvesniu liežuviu, kaip pirmesni Tamsos darbai“⁸. Vis dėlto, nors ir rašyba supanašėjo, ir tarmė abiejų artima (abudu kilę iš žemaičių dounininkų pajūriškių teritorijos), buvo likę ir svarbių rašybos bei kalbos skirtumų, kurie padeda identifikuoti autorių.

1. Daukanto nurašytose *VaŽR* vietose aiškiai vyrauja digrafas <uo> žymėti aukštaičių dvibalsiu [uo], nors tiek Valančiaus, tiek Daukanto tarmėje jį dėsninškai atitinka dounininkiškas [ou]. Pavyzdžiui, *Da alpuluoti* 222 ~ alpuliuoti, *duota* 214, 270, *iszjuokimus* 211 ~ išjuokimus, *iszjuokti* 216 ~ išjuokti, *juodos* 69, *Piemuo* 271, *suolu* 69 ~ suolu. Tuo metu Daukantui nebuvo būdingas toks žymėjimas, plg. jo *DaDLL* formas *alpulūti* II 192 ~ alpuliuoti, *dūti* I 132 ~ duoti, *iszjūkimas* III 294 ~ išjuokimas, *iszjūkti* III 294 ~ išjuokti, *jūdas* I 124 ~ juodas, *piemū* II 229 ~ piemuo, *sūltas* I 330 ~ suolas. Matyti vyraujantis sąmoningas Daukanto apsisprendimas rašyti <ū>. Savo tarme žemaitiškai <ou> *DaDLL* parašydavo tik atsitiktinai: *iszmierouti* I 146 ~ išmieruoti. Iš vėlyvuojų Daukanto gyvenimo laikotarpiu rašyto laiško nenustatytam adresatui matyti, kad Daukantas buvo sąmoningai apsisprendęs vartoti polifoninį rašmenį <ū>: „Kur iszpuł raszyti *uo*, taj łabaj yra raszyt *ū*, par tą wisims gał itikti, tie, kurie pirmu *uo*, ir tie, kurie isztar *ou*, nesgi wieni saka *duoti*, kiti *douti*“⁹.

Valančius, priešingai, nuosekliai žymėdavo aukštaitišką dvigarsį [uo] digrafu <uo>. Pavyzdžiui, ir kitoje jo knygoje – *TAMOSZIAUS ISZ KEMPIS. APEJ SEKIMA JEZAUS KRISTAUS*, 1852¹⁰ rašoma tik *duok* 182, *duonu* instr. sg. 56 ~ duona, *iszsiluosuotumi* 63 ~ išsiluosuotumi, *juoba* 53, *juokamos* 53 ‘juokiamės’, *juomi* 53, *luosu* 57 ~ liuosu, *pasiduotumi* 151, *tuo* 55, *tuokartu* 53 ~ tuo kartu. Šis digrafas vartotas taip pat 1852 metais leistos knygos originaliame Valančiaus ranka rašytame rankraštyje *Istorije Szwęnta Senoje istatima*¹¹: *atiduosiu* 19, *parsijuosusi* 95, *stip-*

7 Simono Daukanto raštai, *Didysis lenkų–lietuvių kalbų žodynas* 1–3, parengė Giedrius Subačius, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1993–1996 (toliau – *DaDLL*).

8 Medega S. *Daukanto biografijai*, LAIS 5. *Simonas Daukantas*, Vilnius: Viltis, 1993, 334 (toliau – *MDB*).

9 Simonas Daukantas, *Raštai* 2, parengė Vytautas Merkys, Birutė Vanagienė, Vilnius: Vaga, 1976, 789.

10 [Motiejus Valančius,] *TAMOSZIAUS ISZ KEMPIS. APEJ SEKIMA JEZAUS KRISTAUS KNINGAS KIETURES. ISZGULDYTOS PAR [...] Motieja-Kazimierą WOŁONCZEWSKI [...]. WILNIUJE DRUKARNIOJ A. DWORCZIAUS. 1852* Metuose (toliau – *VaTK*).

11 [Motiejus Valančius,] *Istorije Szwęnta Senoje istatima*, 1852 (rankraštis saugomas LMAB, sign.: f. 18 – 59; toliau – *VaIS*).

ruok 55, Tuo tarpu 118. Ir pačiame *VaŽR* yra Valančiaus įterptas žodis su dvi-raidžiu <uo>: *iszduoti* 214 ~ išduoti. Petro Joniko žodžiais, „apskritai apie Valančiaus raštų [...] tarmę galima pasakyti, kad į savo žemaitiškąją garsyną įtraukiami šie aukštaičių vakariečių garsai: [...] ie, uo dvibalsiai [...]“¹². Vadinasi, perrašydamas *VaŽR* Daukantas digrafą <uo> bus rašęs ne taip, kaip jam įprasta, o kaip buvo juodraštyje.

2. Kitas grafinis Daukanto ir Valančiaus rašybos skirtumas yra raidžių <i> ir <y> vartojimas. *VaŽR* Daukantas visai nerašė raidės <y>, visais atvejais apsiėjo su <i>: *dariti* 48 ~ daryti, *giwentojems* 37 ~ gyventojams, *pagimdima* 25 ~ pagimdymo, *Skajtitojau* 50 ~ skaitytojau, *walgiti* 69 ~ valgyti, *wira* 25 ~ vyro. Tačiau tuo pat metu savo *DaDLL* žymėjo abi raides: Mažosios Lietuvos raštų pavyzdžiu <y> vartojo ilgajam, o <i> – trumpajam garsui žymėti, pavyzdžiui, *daryti* III 36, *gimdymas* III 36, *gyndytojinis* III 37 ~ gimdytojinis, *gywentojas* I 368 ~ gyventojas, *skajtytojas* I 131 ~ skaitytojas, *walgyti* I 252 ~ valgyti, *wyras* I 360 ~ vyras. Ir vėl Valančiaus autentiškuose darbuose rašyta skirtingai – vien raidė <i>, plg. *VaTK dalikusi* 165 ~ dalykūse, *ikwiepima* 192 ~ įkvėpimo, *iszpildisiu* 122 ~ išpildysiu, *miłaszirdyszcziu* 123 ~ mylaširdysčiu, *wisi kiti ira* 52 ~ visi kiti yra; *VaIS atsakisiu* 43 ~ atsakysiu, *giwena* 47 ~ gyveno, *ifzwida* 70 ~ išvydo, *wira* 35 ~ vyrą. Matyti, kad *VaŽR* Daukanto nurašytos lytys sutampa su Valančiui būdingomis, o ne su paties Daukanto tada vartotomis *DaDLL*. Vadinasi, ir čia Daukantas ne vadovavo si savo galva, o tiesiog tiksliai nurašinėjo rankraštį, kuriame nebuvo raidės <y>.

3. Dar vienas Valančiaus ir Daukanto tekstų fonetikos dalykas šeštajame dešimtmetyje buvo relevantiškai skirtingas – kaitmeninių afrikatinių ir beafrikačių lyčių žymėjimas. Daukantas svyravo, parašydavo ir vienokių, ir kitokių formų, plg. *DaDLL* afrikatines: *medziokle* II 294 ~ medžioklė, *medzioti* II 294 ~ medžioti, *pūswelcziuj* II 290 ~ pusvelčiui, *slapczej* II 284 ~ slapčiai ir atitinkamas beafrikatės: *mediokle* II 294, *medioti* II 294, *pūsweltiuj* II 290, *slaptej* II 284. Daukantas tarsi nebuvo apsisprendęs, kurias geriau vartoti, ir parašydavo paralelinių žemaitiškų bei aukštaitiškų formų. Tačiau neprikūrė dirbtinių hipernormalių lyčių (kaip išimti galima tik paminėti *DaDLL* *łaukajczis* II 293 ‘mažas laukas’ greta *łaukajtis* II 293 ‘t. p.’).

Valančius buvo nusistatęs kitaip. Joniko žodžiais, „labai keblus dalykas Valančiui buvo vad. ‘žemaitiškasis garsų dėsnis’, t. y. dj, tj vertimas afrikatomis. Iš pradžių jis tų priebalsių junginių atitikmenis vartoja iš savo pajūrinių žemaičių tarmės, vadinasi, neverčia afrikatomis. [...] Bet, matyt, vėliau pastebi, kad ši ypatybė trukdo aukštaičiams, taip pat ir daliai pietinių žemaičių [...] jo raštus skaityti, ima tj, dj versti afrikatomis. [...] Bet kadangi to afrikatų dėsnio kitose

12 Petras Jonikas, *Lietuvių bendrinės rašomosios kalbos kūrimasis antrojoje XIX a. pusėje*, Čikaga: Pedagoginis lituanistikos institutas, 1972, 130.

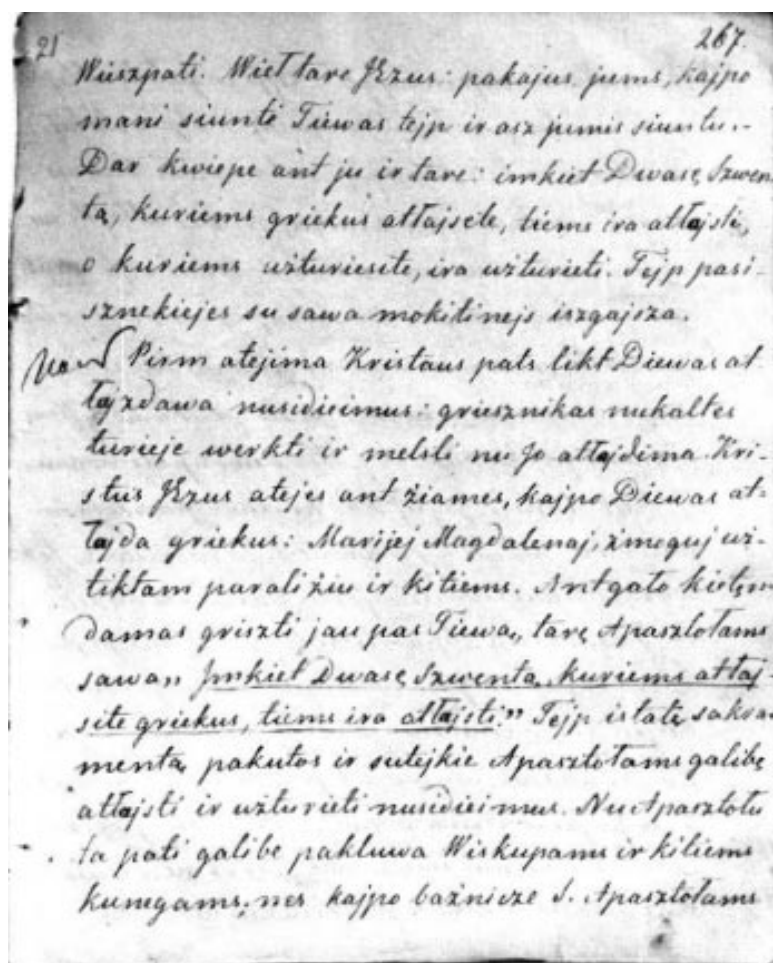
tarmėse jis gerai nesuvokė, tai savo raštuose iš pradžių vartojo ten, kur nei aukštaičiai, nei pietiniai žemaičiai dūnininkai jų nepažįsta (hipernormalizmai). [...] hipernormalizmai: esanczis [...], rodanczis [...], esanczi [...], nužudže [...], Iszgirdžes [...], užwedže“¹³. Dar plg. *VaTK kałbanczi* 116 ~ kalbantį, *pranokanczi* 139 ‘pranokstantį’, *saugojenczi* 139 ~ saugojantį, *sekanczi* 139 ~ sekantį, *traukanczi* 252 ~ traukanti ‘traukiantį’; *VaIS paczi* 79 ~ patį, *tekanczi* 19 ~ tekantį, *žalczi* 43 ~ žaltį.

Tokios gausios hiperafrikatos visai nebūdingos Daukantui. Todėl jų vartojimas ir Daukanto nurašytose *VaŽR* dalyse panašesnis į Valančiaus, o ne į Daukanto kūrybą, plg. *kibanczi* 230 ~ kybantį, *milinczi* 209 ~ mylintį, *nezindže* 221 ~ nežindo, *parodže* 219 ~ parodė, *pasiuncze* 280 ~ pasiuntė, *sergaczi* 72 ~ serganti (plg. 1 pav.), *wedže* 182 ~ vedė. Neįsivaizduotina, kad Daukantas pats būtų galėjęs prikurti tiek ir tokių hiperafrikačių lyčių. Tai, matyt, lytys, atsiradusios iš buvusio ankstesnio Valančiaus juodraščio.

4. Dar viena fonetinė ypatybė, nevartota paties Daukanto, tačiau esanti jo nurašytose *VaŽR* vietose – tai vidurio ir rytų aukštaičių tariamas ir rašomas kietasis <ł> prieš *e* tipo vokalizmą, ypač šaknyje *leis-* (*leid-*). *DaDLL* Daukantas rašė tik <le>, pavyzdžiui, *atlejdamas* II 359 ~ atleidžiamas, *atlejdąs* II 359 ~ atleidžias, *atlejdimas* II 359 ~ atleidimas, *atlejdingas* II 359 ~ atleidingas, *atlejsti* II 359 ~ atleisti. O *VaŽR* jis jau dažnai žymėjo <ła>: *atłajdima* 268 ~ atleidimo, *atłajsite* 267 ~ atleisite, *atłajsk* 231 ~ atleisk, *iszłajsti* 214(2x) ~ išleisti. Tiesa, neretai Daukantas *VaŽR* parašydavo ir minkštąjį <l>, turbūt ranka mašinaliai įrašydavo įprastą gimtosios tarmės lytį. Tačiau Valančius tikrindamas rankraštį tai negailestingai taisydavo: *Da atłajsete* 267 – *Va atłajsete*; *Da atlejda* 267 – *Va atłajda*; *Da atlejdima* gen. sg. 267 – *Va atłajdima*; *Da atlejdimo* gen. sg. 268 – *Va atłajdimo*; *Da atlejsta* 267 – *Va atłajsti* part. praet. pass. nom. pl. m.; *Da atlejsti* inf. 267 – *Va atłajsti*; *Da atlejsti* part. praet. pass. nom. pl. m. 267 – *Va atłajsti*; *Da atlejdawa* 267 – *Va atłajdawa* (plg. 3 pav.); *Da neiszlejdže* 214 ~ neišleido – *Va neiszłajdže*. Vis dėlto Valančius kai kur Daukanto parašyto minkštojo <l> nepataisė: *atlejsk* 231 ~ atleisk, *dasilejda* 215 ~ dasileido, *iszlejsi* 215 ~ išleisi, *iszlejsti* 215 ~ išleisti. Matyt, nepastebėjo.

Tiesa, kitoje to meto knygoje (*VaTK*) Valančius nuosekliai žymėjo tik minkštąjį <l>, plg. *aplejdi* 209 ~ apleidi, *dalejdu* 215 ~ daleidu, *dalejsti* 217 ~ daleisti, *parlejda* 150 ~ parleido, *pralejsti* 217 ~ praleisti. Taip pat ir *VaIS*, plg. *atlejsk* 59 ‘atsiusk’, *dasilejdes* 7 ~ dasileidęs, *dasilejstu* 7 ~ dasileistų, *ifzlejda* 14 ~ išleido, *pasilejda* 12 ~ pasileido, *užlejda* 88 ~ užleido. Tačiau minėtas ryškus Valančiaus *VaŽR* <l> → <ł> taisymas rodo, kad 1853 metais jau buvo apsigalvojęs rašyti toje pačioje pozicijoje kietąjį <ł>. Matyt, taip apsispręsti jį privertė vidurietišku religinių raštų tradicija, kur prieš *e* tipo vokalizmą visada vyravo kietasis <ł>. Pavyzdžiui, aukštaitiškame

¹³ Jonikas 1972, 132–133.

3 pav. VaŽR 267: Daukanto rašytame tekste Valančius taisė žodžius: atłajsete, atłajda, atłajdima, atłajsti (3x), atłajzdawa, pats Daukantas parašė atłajsite; LMAb, sign.: f. 18 – 57. Fot. Virginija Valuckienė

vyskupo Juozapo Arnulfo Giedraičio 1816 metais išleistame *Naujame Įstatyme*¹⁴ tokios lytys gana dėsningos¹⁵.

5. Be jau nurodytų keturių akivaizdžių rašybos, fonetikos ir morfologijos ypatybių, kurios VaŽR tekste yra valančiškos, o ne daukantiškos, galima paminėti dar

¹⁴ [Juozapas Arnulfas Giedraitis,] NAUJAS ISTATIMAS JEZAUS CHRISTAUS WIESZ-PATIES MUSU LIETUWISZKU LEŽUWIU ISZGULDITAS PAR JOZAPA ARNULPA KUNIGAYKSZTI GIEDRAYTI WISKUPA ŽIEMAYCIU, ŽENKLINIKA S. STANISLO-

WO, ISZSPAUSTAS PAS KUNIGUS MISSIONORIUS WILNIUJE 1816.

¹⁵ Plg. Giedrius Subačius, *Žemaičių bendrinės kalbos idėjos. XIX amžiaus pradžia*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1998, 184.

kelias. Daukantas buvo linkęs bent šiek tiek orientuotis į Mažosios Lietuvos raštų tradiciją, plg. jau minėtą rašmenį <û> bei raidžių <y> ir <i> distribuciją. Kaip ir Mažosios Lietuvos autoriai, Daukantas *DaDLL* dar vartojo raides su diakritiniais ženklais <û>, <i>. Visi šie bruožai visai svetimi Valančiui, jokio akivaizdesnio jo orientavimosi į Mažosios Lietuvos tekstus tuo metu nematyti. *DaDLL* gana dėsningai žemaitiškas garsas [o] žymėtas ir rašmeniu <û>, jo Valančius taip pat niekada nevartojo. Visų šitų daukantiškų ypatybių nėra *VaŽR*, nors jis ir rašytas Daukanto ranka.

Vadinasi, taisymų, grafikos ir kalbos tyrimo duomenys leidžia daryti gana tvirtą išvadą, kad *VaŽR*, kaip ir iki šiol manyta, yra originalus Valančiaus darbas ir kad Daukantas tik švariai perrašė Valančiaus jam duotą rankraštį. Valančius turbūt reikalavo Daukantą nurašinėti viską labai tiksliai, nesidavė įkalbamas rašyti kaip nors kitaip, net jei tai ir būtų klaidos (hiperafrikatės lytys). Daukantui tikriausiai neleista pasirinkti ir keisti perrašomo teksto lyčių. Tad Daukantas buvo ne teksto kūrėjas, o tik paklusnus nurašinėtojas.

Dabar reikia atsiminti senus Šliūpo kaltinimus Valančiui, kad nors šis pasikvietęs Daukantą į Varnius ir norėjęs kartu įkurti Žemaičių akademiją¹⁶, iš tikrųjų „jį nuslogino daug sunkiais darbais: jis liepė, kad po tris adynas kasdien Daukantas skaitytų kunigui Kodaniui, kurs buvo apakęs, jis jam uždėjo ant pečių našta rašymo vieno lenkiškai žemaitiško žodyno. Tolesniai Daukantas per trejus metus vyskupą Žemaičių išmokino vokiškai kalbėti [...]. Tolesniai Daukantas turėjo vyskupui perrašyti lenkiškai prancūzišką žodyną“¹⁷. Žodžiu, Šliūpas teigė Valančių nemažai išnaudojus Daukantą saviems darbams dirbti. Šliūpas nemėgo Valančiaus ir apskritai kunigų, tad visada kildavo įtarimas, esą Šliūpas galėjo be reikalo juodinti Valančių. Antra vertus, Šliūpas naudojosį kažkokiais Daukanto laiškais, bet jie yra pradingę ir po Šliūpo niekieno nematyti. Tad paties Šliūpo aprašas, nors ir galimas įtarti esąs šališkas, yra tapęs šaltiniu, kurį reikia interpretuoti.

Tik vienas iš minėtųjų Šliūpo teiginių pasirodė esąs netikras: Valančius nespaudė Daukanto perrašinėti prancūzų kalbos žodyno, nes Daukantas ne šiaip sau vien nurašinėjo prancūzišką žodyną, o perrašinėjo lenkų–prancūzų kalbų žodyno lenkišką registrą būsimajam savo *Didžiajam lenkų–lietuvių kalbų žodynui (DaDLL)*¹⁸. Kiti Šliūpo teiginiai kol kas nėra niekieno paneigti. Dabar, įvertinus Valančiaus veikalo nuorašą *VaŽR*, galima sakyti, kad Šliūpo sąrašas pildytinas dar vienu Valančiaus Daukantui užkrautu darbu: paklusniai ir nekūrybiškai perrašinėti Valančiaus kūrinius – tiesiog raštininkauti. Ar Valančius, tokio masto kūrėją kaip Daukantas padaręs raštininku, galėjo tikėtis ilgos santarvės su juo? Ar tikrai Daukantas nesijautė vargo pelė¹⁹, kai turėjo pelnytis duoną iš nurašinėjimo vyskupui?

16 *MDB* 334–335.

17 Jonas Šliūpas, *Rinktiniai raštai*, Vilnius: Vaga, 1977, 178.

18 Plg. Giedrius Subačius, „Simono Daukanto didysis lenkų–lietuvių kalbų žodynas“, *DaDLL* 1, 1993, 8.

19 Daukantas save vadino *vargo pele*, plg. interpretacijas: Saulius Žukas, „Vargo pelė?“, *Literatūra ir menas*, 1987 02 15; Saulius Žukas, *Simonas Daukantas*, Kaunas: Šviesa, 1988, 156–160.

Literatūra ir šaltiniai:

- DaDLL – Simono Daukanto raštai, *Didysis lenkų–lietuvių kalbų žodynas* 1–3, parengė Giedrius Subačius, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1993–1996.
- DAUKANTAS, SIMONAS, 1976: *Raštai 2*, parengė Vytautas Merkys, Birutė Vanagienė, Vilnius: Vaga.
- [GIEDRAITIS, JUOZAPAS ARNULFAS,] NAUJAS ISTATIMAS JEZAUS CHRISTAUS WIESZPATIES MUSU LIETUWISZKU LEŽUWIU ISZGULDITAS PAR JOZAPA ARNULPA KUNIGAYKSZTI GIEDRAYTI WISKUPA ŽIEMAYCIU, ŽENKLINIKA S. STANISLOWO, ISZSPAUSTAS PAS KUNIGUS MISSIONORIUS WILNIUJE 1816.
- JONIKAS, PETRAS, 1972: *Lietuvių bendrinės rašomosios kalbos kūrimasis antrojoje XIX a. pusėje*, Čikaga: Pedagoginis lituanistikos institutas.
- MDB – Medega S. Daukanto bijografijai, LAIS 5. *Simonas Daukantas*, Vilnius: Viltis, 1993, 249–385.
- МЕЦГЕР, БРЮС М., 1996: *Текстология Нового Завета. Рукописная традиция, возникновение искажений и реконструкция оригинала*, Москва: Библейско-Богословский институт св. апостола Андрея.
- MEDIŠAUSKIENĖ, ZITA, 1996: „Lietuviškų knygų cenzūravimas (XIX amžiaus ketvirtasis–septintasis dešimtmečiai)“, *Lt* 2, 54–82.
- MEDIŠAUSKIENĖ, ZITA, 1998^a: „Lietuviška knyga carinės cenzūros brūzgynuose (XIX a. pirmoji pusė)“, *Knygotyra* 25(32), 306–327.
- MEDIŠAUSKIENĖ, ZITA, 1998^b: *Rusijos cenzūra XIX a. viduryje*, Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 241, 244.
- SUBAČIUS, GIEDRIUS, 1993: „Simono Daukanto didysis lenkų–lietuvių kalbų žodynas“, *DaDLL* 1, 8–54.
- SUBAČIUS, GIEDRIUS, 1998: *Žemaičių bendrinės kalbos idėjos. XIX amžiaus pradžia*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- ŠLIUPAS, JONAS, 1977: *Rinktiniai raštai*, Vilnius: Vaga.
- VaIS – [Motiejus Valančius,] *Istorije Szwęnta Senoje istatima*, 1852 (rankraštis saugomas LMAB, sign.: f. 18 – 59).
- VaTK – [Motiejus Valančius,] TAMOSZIAUS ISZ KEMPIS. APEJ SEKIMA JEZAUS KRISTAUS KNINGAS KIETURES. ISZGULDYTOS PAR [...] Motieja-Kazimierą WOŁONCZEWSKI [...]. WILNIUJE DRUKARNIOJ A. DWORCZIAUS. 1852 Metuose.
- VaŽR – [Motiejus Valančius,] ŽIWATAS JEZAUS KRISTAUS. Wieszpaties musu. Arba Istorije Naujoje Istatima, iszspausta Wilniuj Spaustuwiej N. N. 1853 (rankraštis saugomas LMAB, sign.: f. 18 – 57).
- VaŽS – [Motiejus Valančius,] ŽIWATAS JEZAUS KRISTAUS. WIESZPATIES MUSU. ARBA ISTORIJE NAUJOJE ISTATIMA, ISZSPAUSTA WILNIUJ, SPAUSTUWIEJ A. DWORCZIAUS, 1853.
- ŽUKAS, SAULIUS, 1987: „Vargo pelė?“, *Literatūra ir menas*, 1987 02 15.
- ŽUKAS, SAULIUS, 1988: *Simonas Daukantas*, Kaunas: Šviesa.

Giedrius Subačius

SIMONAS DAUKANTAS—A SCRIBE OF MOTIEJUS VALANČIUS

Summary

Motiejus Valančius, a Catholic bishop of the Lithuanian Lowlands, published a book, *The Life of Jesus Christ* (*ŽIWATAS JEZAUS KRISTAUS*, 1853), in Vilnius. The original manuscript of this book is preserved in the Library of the Lithuanian Academy of Sciences. Recently I discovered that Simonas Daukantas (the famous nineteenth century Lithuanian historian) had compiled the major part of this manuscript (pages 5-106 and 151-282). Only a few traces of Valančius' handwriting can be found here and there throughout the manuscript.

Some phonetic, morphological and graphic peculiarities help to determine who the real author of the text is. For instance, in other texts Valančius would usually write the digraph <uo> (*duok* 'give'), whereas during the same period Daukantas would use only the grapheme <û> (*dûti* 'to give'); Valančius preferred the letter <i> and in fact had completely eliminated the letter <y> from his texts (*iszpildisiu* 'I will fulfill'). Daukantas, on the other hand, used both letters (*gimdymas* 'giving birth'). Valančius made frequent erroneous phonetic reconstructions (hypercorrections) with affricates (*kalbanczi* 'speaking'), which were very rare and unusual in Daukantas' texts. Valančius would sometimes employ the depalatalized consonant letter <l> before the phoneme /e/, even though the latter vocalic phoneme itself might be rendered by orthographic <a>, e.g., (*atlaįsti* 'to forgive'), a phenomenon which was not known to his or Daukantas' native dialect. Daukantas, however, did not do this. In spite of the fact that the manuscript was mostly written in Daukantas' handwriting, all the aforementioned linguistic peculiarities are common to Valančius' texts alone. Daukantas preferred other forms. All this means that Daukantas was forced to copy Valančius' manuscript literally and no hint of Daukantas' own orthography was permitted.

It is obvious that Valančius used Daukantas for his own purposes. When Daukantas was living in Varniai under the protection of Valančius (1850-1855), Valančius simply turned Daukantas into a scribe of his own religious texts.

GIEDRIUS SUBAČIUS

Lietuvių kalbos institutas

Antakalnio g. 6

LT-2055, Vilnius, Lietuva

elektroninis paštas: subacius@ktl.mii.lt;

subacius@uic.edu

Gauta 1999 m. sausio 27 d.